

УДК 159.955:37

*VITA OVDIICHUK, аспірантка кафедри початкової та дошкільної освіти, Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янука, Україна
ORCID iD 0000-0002-3818-1383
vika.gandzyuk@gmail.com*

СТРУКТУРНО-КОМПОНЕНТНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ "КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ" У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

*VITA OVDIICHUK, postgraduate student, Academician
Stepan Demianchuk International University of
Economics and Humanities, Ukraine*

STRUCTURAL AND COMPONENT ANALYSIS OF THE CONCEPT "CRITICAL THINKING" IN PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL DISCOURSE

У статті обґрунтовано актуальність проблеми розвитку критичного мислення у майбутніх учителів інформатики у процесі фахової підготовки. На основі теоретичного аналізу розкрито сутність поняття критичного мислення у психолого-педагогічному дискурсі. З'ясовано ознаки, основні компоненти критичного мислення; визначено низку вмінь і навичок, які входять до його складу. Доведено, що завдяки критичному мисленню майбутні вчителі зможуть досягти успіху у професійній кар'єрі, усебічно і гармонійно розвиватися, навчатися протягом життя.

Ключові слова: мислення, критичність мислення, критичне мислення, розвиток критичного мислення, майбутні вчителі інформатики, заклад вищої освіти.

Summary. The article substantiates the relevance of the problem of developing critical thinking in future teachers of computer science in the process of their professional training. The essence of the concept of critical thinking in psychological and pedagogical discourse is revealed on the basis of the theoretical analysis. The characteristics as the main components of critical thinking are cleared up, a number of skills and

abilities that are the part of its composition are determined. It is proved that due to critical thinking, future teachers will be able to succeed in their professional career, comprehensive and harmonious to develop, study for life.

Key words: thinking, critical thinking, development of critical thinking, future teachers of computer science, institution of higher education.

Meta: здійснити теоретичний аналіз та узагальнення поглядів науковців щодо дефініції критичного мислення у психолого-педагогічній науці; з'ясувати ознаки, основні структурні компоненти критичного мислення; визначити вміння, навички, які воно передбачає.

Постановка проблеми в загальному вигляді. У контексті розвитку сучасної освіти та науки інформаційне суспільство створює нові можливості, відкриває перспективи у сфері професійної самореалізації для сучасного молодого фахівця, котрий повинен відповідально й висококваліфіковано здійснювати фахову діяльність. Теперішній спеціаліст, щоб бути конкурентноспроможним на ринку праці, повинен уміти швидко на основі опрацьованої інформації приймати рішення, застосовуючи критичне, аналітичне мислення; бути креативним і творчим; опанувати цифрові технології для ефективного

використання у процесі роботи, безперервної самоосвіти і самовдосконалення.

Тому одним з пріоритетних завдань української вищої школи є підготовка компетентних фахівців, зокрема, учителів інформатики, котрі володіють такими вміннями і навичками, здатні критично мислити.

Аналіз досліджень і публікацій. На проблемі критичного мислення зосередили свою увагу такі дослідники, як А. Авершин, В. Джеймс, Дж. Дьюї, Л. Києнко-Романюк, Д. Клуєтер, М. Ліпман, К. Мередіт, Р. Поль, О. Пометун, М. Починкова, Ч. Темпл, С. Терно, О. Тягло, П. Фрейре, Т. Харлам'єва, Т. Хачумян, Д. Халперн та інші. Учені наводять чимало різних трактувань цього складного поняття, проте немає спільної думки щодо дефініції терміна "критичне мислення". Сьогодні важливо з'ясувати сутність і роль критичного мислення в науковому дискурсі, якому присвячено чимало наукових розвідок.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мислення входить до всіх видів діяльності людини – навчальної, ігрової, трудової; пов'язане з усіма особистісними особливостями: здібностями, емоціями, прагненнями, волею та іншими. Мислення є об'єктом дослідження когнітивних, гуманітарних, природничо-наукових, комп'ютерно-інформаційних та інших наук. Корифеями психологічної науки,

які досліджували проблему мислення та сформулювали ключові положення щодо психологічної інтерпретації цього поняття, є А. Брушлінський, Л. Виготський, О. Зельц, Г. Костюк, О. Леонт'єв, І. Лернер, С. Максименко, О. Матюшкін, І. Пасічник, Ж. Піаже, О. Скрипченко, О. Тихоміров та інші.

Мислення тісно пов'язане з мовою, пам'яттю. Спільним їхнім генетичним коренем є діяльність, а саме практична. Мислення зародилося у трудовій діяльності спершу як практична операція, складова практичної діяльності і лише потім стало теоретичною діяльністю; воно розпочинається з проблеми, із суперечності, і цією проблемою визначається залучення особистості в мисленнєвий процес, який завжди спрямований на розв'язання певної задачі (*Рубинштейн, 2002*).

О. Матюшкін досліджував мислення як продуктивний процес виявлення і засвоєння нового: нових способів дії, невідомих законів під час розв'язання проблемних ситуацій. Саме знання є кінцевим результатом, основним засобом і вихідним пунктом мислення людини. Психолог доводить, що повна структура мисленнєвого акту і відповідної пізнавальної активності складається з виникнення проблеми і формулювання мисленнєвої задачі, вирішення задачі та обґрунтування знайденого розв'язку. У цих структурних ланках відбувається розуміння та обґрунтування власного рішення, що важливі для розвитку мислення здобувачів освіти (*Матюшкін, 2003*).

Отже, мислення – найскладніший рівень пізнання навколишнього світу. Основою мислення є практична діяльність. Науковці розглядають мислення як процес розв'язання проблемної задачі з метою пошуку нового, нових способів дій, засвоєння нових знань.

Мислення як безперервна операційна взаємодія суб'єкта з об'єктами пізнання відбувається завдяки мисленнєвим операціям, кожна з яких виконує свою функцію та характеризується такими особливостями, як самостійність, ініціативність, глибина, широта, швидкість, оригінальність,

гнучкість, критичність, квапливість, інертність, послідовність (*Клак, 2019*).

Для нашого дослідження важливо розкрити поняття критичності мислення, яке виявляється у бажанні людини об'єктивно оцінювати свої дії, явища, події, детально розглянути їх, не приймати на віру. Адже до появи терміна "критичне мислення" науковці говорили про критичність мислення людини.

Людина з критичним розумом уміє виявляти й визначати свої помилки, зіставляє факти, ретельно зважає рішення, здатна протистояти маніпуляціям, критична щодо пропозицій, суджень. У Словнику української мови поняття "критичний" має кілька значень, одне з них – "який ґрунтується на науковій перевірці правдивості, правильності чого-небудь"; "здатний виявляти та оцінювати позитивне й негативне в кому-, чому-небудь; вимогливий" (*Словник української мови, 1973, с. 351*).

Відомий учений О. Тихоміров відзначав, що у площині психології критичність трактується як одна з властивостей розуму та визначається як усвідомлений контроль за ходом інтелектуальної діяльності людини (*Тихоміров, 2002*). За С. Рубинштейном, ступінь критичності розуму буває різною у різних людей. Критичний розум ретельно усе перевіряє, зважає, а некритичний – легко сприймає будь-який збіг за пояснення, найперше рішення – за остаточне (*Рубинштейн, 2002*).

На думку вітчизняного корифея педагогіки В. Сухомлинського, критицизм – одна з рис "духовного світу підлітків", завдяки якій вони намагаються знайти докази або спростувати певні висловлювання, досягнути, зрозуміти різноманітні об'єкти, проникнути у їхню суть, відділити реальне від вигаданого, дійсне від фантастичного, добро від зла. Критицизм може мати позитивний або негативний характер, що певною мірою залежить від середовища, у якому зростає дитина, виховання, колективу. Щоб розвивати здоровий критицизм, потрібно заохочувати у них допитливість, спонукати "... до такої праці, в основі якої лежить не лише ство-

рення матеріальної цінності, а й перевірка тієї чи іншої істини", сприяти тому, щоб пізнання відбувалося "... у процесі активної творчої діяльності, яка має дослідницький характер" (*Сухомлинський, 1976, с. 311–312*).

Отже, критичність розглядалась науковцями як якість мислення, одна з ключових особливостей особистості, необхідна для об'єктивного пізнання навколишнього світу, інтелектуального росту, розвитку творчості, формування рис характеру. Розкриваючи зміст даного поняття, науковці наводять такі компоненти, як пошук доказів під час перевірки істинності припущень, оцінка і самооцінка результатів власної і чужої праці, контроль і самоконтроль під час діяльності.

Термін "критичне мислення" з'явився порівняно недавно, у другій половині ХХ століття. Аналіз філософсько-освітнього дискурсу дозволяє сказати, що поняття "критичне мислення" сягає своїм корінням ще в часи Античності, у зміст якого філософи вкладали уміння піддавати критичному аналізу інформацію, перевіряти її достовірність, робити виважені висновки, які ґрунтуються на фактах, бути неупередженим (*Овдійчук, 2020*).

Видатний американський науковець Дж. Дьюї у своїх працях розкриває важливість перетворення природних здібностей робити висновки в навички критичного розгляду та дослідження під час освітнього процесу. Найважливішим у таких навичках буде сформувати вміння затримувати висновок та опанувати різні методи пошуку нового матеріалу, щоб підтвердити або спростувати найперше, що спало на думку (бо інакше "перед нами – некритичне мислення, minimum рефлексії"). Тобто йдеться про розвиток саме рефлексивного мислення, яке тут є синонімом до критичного мислення (*Дьюї, 1997, с. 12*).

Психологиня Д. Халперн вважає критичне мислення як використання пізнавальних методів, до яких звертаються під час розв'язання задач, узагальнення, ймовірнісної оцінки, прийняття рішень; це тип мислення, якому притаманні виваженість,

логічність та цілеспрямованість. Основними складовими КМ дослідниця називає емоційність, творчу уяву, ціннісні установки. Д. Халперн зазначає, що слово "критичне", яке використовується у дефініції поняття, передбачає оцінювальний компонент, а оцінка може і повинна бути конструктивним виявом як негативного, так і позитивного ставлення. Критичне мислення також передбачає оцінку самого мисленнєвого процесу – ланцюжка міркувань, який привів до висновків або фактів, що враховуються під час прийняття рішення. КМ інколи називають направленим мисленням, оскільки воно націлене на досягнення бажаного результату (Халперн, 2000, с. 9).

Науковець М. Ліпман наводить аргументи на користь того, що "критичне мислення є майстерним, відповідальним мисленням, що сприяє доброму судженню остільки, оскільки (а) ґрунтується на критеріях, (б) є таким, що самокорегується та (в) є чутливим до контексту". Результатом критичного мислення виступають судження, присуд. Критичне мислення – це вміння мислення, а навички – це вміння дії, які відповідають певним критеріям. Мислити критично – означає продукувати добрі судження, які стосуються розумної інтерпретації письмового тексту, злагодженого за змістом і формою твору, ясного розуміння почутого, переконливої аргументації (Ліпман, 2005, с. 35).

У дослідженнях Р. Поля КМ розглядається як дисципліноване, самокероване, саморегульоване мислення, що демонструє досконалості мислення, відповідні конкретному способу або напрямку думки. Науковець вказує, що КМ буває двох видів: софістичне (слабке) та справедливе (сильне). Характерними рисами особистості, котра має сильне КМ, є інтелектуальна покора, інтелектуальна сміливість, інтелектуальна наполегливість, інтелектуальна чесність, віра в розум. Для софіста розвиток таких рис відбувається лише у вузькому значенні відповідно до егоцентричних і соціоцентричних обов'язків (Paul, 1990).

У сучасній вітчизняній науковій літературі вченими наводиться чима-

ло різних трактувань критичного мислення. Так, Т. Хачумян під КМ розуміє особливий вид мисленнєвої діяльності, який характеризується виробленням стратегії прийняття правильних рішень під час розв'язання будь-яких завдань на основі отриманої, опрацьованої інформації; виконанням рефлексивних дій, спрямованих на об'єкт чи власний процес мислення; обдуманим аналізом різних думок і поглядів, власного бачення, об'єктивною оцінкою процесу та результатів діяльності (Хачумян, 2005). Дослідниця Н. Скоморовська пише, що цей тип мислення пов'язаний з логікою, аргументацією, раціональністю: "це мислення індивідуальне, яке передбачає самостійні висновки на основі всебічного аналізу інформації, та соціальне, коли кожна думку перевіряють й обґрунтовують лише тоді, коли її висловлюють" (Скоморовська, 2016, с. 7). Відомий експерт з досліджень феномена критичного мислення С. Терно звертає увагу на те, що "цей тип мислення вважається практичним застосуванням наукового підходу до розв'язування життєвських, професійних, особистих проблем тощо; воно вбирає у себе синтетичне і аналітичне, теоретичне і практичне, репродуктивне і продуктивне мислення" (Терно, 2013, с. 301). Науковець А. Соломенко вважає, що "критичне мислення – це мислення, яке ґрунтується на усвідомленому сприйнятті власної розумової діяльності та діяльності інших, сприяє формуванню креативності та творчості" (Соломенко, 2016, с. 208). Учена О. Пометун визначає критичне мислення "... як окремий тип мислення, який характеризується активністю, цілеспрямованістю, самостійністю, дисциплінованістю та рефлексивністю та передбачає розвиток у процесі навчання здатності людини: визначати проблеми, аналізувати, синтезувати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел, висувати альтернативи й оцінювати їх, обирати спосіб розв'язання проблеми чи власну позицію щодо неї й обґрунтовувати свої погляди, робити свідомий вибір і діяти" (Пометун, 2018, с. 94). На нашу думку, дефініція КМ, яку наводить дослідниця, найбільш відоб-

ражає сутність поняття КМ.

Досліджуючи критичне мислення, А. Авершин та Т. Яковенко, О. Белкіна-Ковальчук, О. Денисевич, М. Починкова, Г. Ущаровська, Я. Чаплак, Г. Шолом, Л. Ямщикова та інші спробували систематизувати різноманітні визначення КМ залежно від напрямів ідентифікації та розвитку досліджень, підходу до нього як виду мисленнєвої діяльності, сукупності вмінь і навичок, стилю мислення, якості мислення, функції критичного мислення, через які відбувається його розгляд тощо. Так М. Починкова на основі аналізу і систематизації різноманітних визначень КМ, наводить наступну дефініцію: це "розумова діяльність, протиставлення іншим розумовим операціям, здатність визначити проблему та розв'язати її, здатність до оцінки явищ, дійсності, здатність до використання різних прийомів інформації" (Починкова М., 2019, с. 42).

Відомий український учений О. Тягло вказує на те, що необхідними та взаємодоповнювальними складовими "хорошого мислення" є критичне та творче мислення, тому під час опанування досвіду навчання критичного мислення не слід відокремлювати його від плетання мислення творчого, креативного. Крім того, слід доповнювати навчання хорошого мислення формуванням умінь ефективної раціональної комунікації (Тягло, 2013, с. 133).

Про зв'язок критичного і творчого мислення пишуть дослідники В. Кремень, Г. Ліндсей, М. Ліпман, В. Нищета, Т. Ноель-Цигульська, Д. Халперн, Я. Чаплак та інші. Окремі науковці висловлюють думку, що КМ – це, перш за все, творче мислення (Халперн, 2000, Кремень, 2017), критичне мислення варто називати "критичним творчим мисленням" (Ноель-Цигульська, 2000), тандем творчого та критичного мислення сприяє ефективному вирішенню різноманітних труднощів (Ліндсей, Халл, Томпсон), гармонійному розвитку особистості, допомагає "знайти в собі внутрішній камертон душі, від звуку якого вона буде відштовхуватись у вирішенні власних проблем" (Чаплак, Солічук, 2011, с. 383–384). Сукупність творчого і критичного мислення М. Ліпман називає мисленням вищого порядку (Ліпман, 1996).

Отже, критичне мислення невіддільне від творчого мислення. Ці два типи мислення доповнюють один одного, сприяють не тільки продуктивному вирішенню завдань, а й самовдосконаленню, акме-розвитку особистості.

Основою критичного мислення є індивідуальні особливості мислення людини, а саме: самостійність, критичність, гнучкість, глибина, широта, послідовність і швидкість (Барбінова, 2018).

За С. Терно, основне призначення КМ полягає у розв'язанні проблеми. Український дослідник, опираючись на праці В. Заботіна, О. Матюшкіна, І. Семенова та інших дослідників, наводить функціональну модель критичного мислення, щоб продемонструвати його розгортання та функціонування під час цього процесу. Структурна частина моделі КМ складається з чотирьох етапів: 1) породження проблеми (зіткнення з проблемою); 2) створення ситуації утруднення; 3) перебудова власних знань, способів дій та відшукування ідеї правильного розв'язання; 4) обґрунтування знайденого розв'язку. Ці етапи проходять на п'ятьох різних рівнях мислення, які ієрархічно підпорядковані один одному – операційному, предметному, рефлексивному, особистісному та комунікативному. Автор поділяє думку зарубіжних та вітчизняних психологів, що ключовим механізмом, який забезпечує знаходження правильного розв'язку проблемної задачі є аналіз через синтез та наголошує, "що критичне мислення використовується для розв'язування проблемних ситуацій, які не можуть бути вирішені простим пригадуванням інформації або застосуванням відомих, а тому простих процедур (навичок)" (Терно, 2016, с. 314).

У своїх розвідках науковці виділяють певні ознаки критичного мислення. Наприклад, Д. Кластер подає п'ять основних характеристик критичного мислення: 1) самостійність мислення, оскільки кожен сам вирішує та формує власну думку; 2) інформація, знання є основою для критичного мислення, завдяки якому традиційний процес пізнання стає осмисленим, неперервним, продуктивним;

3) критичне мислення розпочинається з постановки запитань і з'ясування проблем, які потрібно вирішити, перетворює навчання в цілеспрямовану інтелектуальну діяльність, під час якої здобувачі освіти вирішують реальні життєві завдання; 4) критичне мислення націлене на переконливу аргументацію, адже критично мисляча людина, котра володіє вагомими аргументами, може протистояти стереотипам, нею складно маніпулювати; 5) критичне мислення – це соціальне мислення (Кластер).

Особистість, яка вміє критично мислити, має певні розвинені якості, серед яких Д. Халперн називає готовність до планування, гнучкість, наполегливість, здатність виправляти свої помилки, усвідомлення, пошук компромісних рішень (Халперн, 2000). До цього переліку науковці також додають відкритість до сумнівів, пошук доказів та перевірку обґрунтованості будь-яких відомостей (Терно, 2012), усесторонній аналіз життєвої ситуації, чесність перед собою, відкидання підтасувань, уникнення плутанини, інтелектуальну незалежність (Терно, 2016), уміння висловлювати розгорнуті, самостійні, аргументовані судження (Соломенко, 2016), протистояти негативному інформаційному впливу (Харламп'єва, 2009).

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі дефінітивного аналізу поняття критичного мислення нами представлено наступне бачення терміна: це тип мислення, якому притаманні логічність, цілеспрямованість, дисциплінованість, рефлексивність, до складу якого входять творча уява, ціннісні установки, оцінювальний компонент.

Ознаками особистості, яка володіє критичним мисленням та застосовує його, є чесність, відкритість, неупередженість, інтелектуальна незалежність, високоерудованість, гнучкість, самокритичність. Така людина самостійно аналізує інформацію; вміє виявляти неправдиву інформацію, помилки; уникає хибних тлумачень змісту; розпізнає інформаційні маніпуляції; ставить запитання; установлює причинно-

наслідкові зв'язки між об'єктами; аргументує власну точку зору, позицію; поважає думку інших та змінює свою, якщо її можна спростувати; об'єктивно оцінює суспільні явища; зважає на власні рішення; робить висновки на основі достовірних фактів, усвідомлює власний процес мислення.

Критичне мислення необхідне під час розв'язання, а подекуди і для формулювання професійних і повсякденних задач, прийняття рішень, об'єктивного оцінювання результатів. Воно сприяє розвитку у студентів здатності працювати самостійно, виокремлювати проблеми та шукати способи їх вирішення, уміння аналізувати нові ситуації та застосовувати власний життєвий досвід для такого аналізу, будувати траєкторію самовдосконалення і гармонійного розвитку. Соціальна роль критичного мислення виявляється у розвитку комунікативних здібностей, уміння працювати в команді, поважати один одного, чуже бачення, аргументувати власну позицію.

Таким чином, завдяки критичному мисленню майбутні вчителі інформатики набудуть багатьох необхідних у сучасному житті особистісних якостей і властивостей: світоглядні орієнтири і цінності, стійку життєву позицію, власне бачення проблем, а також зможуть адаптуватися до швидких змін в інформаційному суспільстві, гармонійно розвиватися, самоудосконалюватися та самореалізуватися у фаховому та особистому житті.

Перспективу майбутніх досліджень вбачаємо у з'ясуванні особливостей розвитку критичного мислення у майбутніх учителів інформатики у процесі фахової підготовки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Paul, R. W. (1990). *Critical Thinking: What Every Person Needs to Survive in a Rapidly Changing World*. Rohnert Park, CA: Center for Critical Thinking and Moral Critique, Sonoma State Univ. Retrieved from <https://evolkov.net/critic.think/Paul.R/index.html>.

Барбінова, А. В. (2018). Критичне мислення – запорука успіху педагог-

ічної діяльності. *Витоки педагогічної майстерності*, 22, 13–17.

Дьюї, Д. (1997). Психологія і педагогіка мислення. Москва: Совершенство. Взято с http://pedlib.ru/Books/2/0136/2_0136-12.shtml#book_page_top.

Клак, В. О. (2019). Теоретичний аналіз загальної системи розумових дій та операцій мислення. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*, 2, 182–194.

Клустер, Д. Что такое критическое мышление? Взято с <http://testolog.narod.ru/Other15.html>.

Кремень, В. Г. (Ред.). (2017). Критичне мислення: освіта, творчість, цінності: монографія. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України.

Линдсей, Г., Халл, К. С., Томпсон, Р. Ф. Творческое и критическое мышление. Взято с <https://www.psychology-online.net/articles/doc-73.html>.

Ліпман, М. (2005). Критичне мислення: чим воно може бути? *Постметодика*, 2 (60), 33–41.

Липман, М. (1996). Философия для детей: Рефлексивная модель практики образования. Москва: ИФРАН.

Матюшкин, А. М. (2003). Мышление, обучение, творчество. Москва: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО "МОДЭК".

Ноэль-Цигульская, Т. Ф. (2000). О критическом мышлении. Взято с https://www.studmed.ru/noel-cigulskaya-tf-o-kriticheskom-myshlenii_bfd773b7fe1.html

Овдійчук, В. А. (2020). Філософські основи поняття критичного мислення. *Нова педагогічна думка*, 4(104), 118–120. <https://doi.org/10.37026/2520-6427-2020-104-4-118-120>

Пометун, О. І. (2018). Критичне мислення як педагогічний феномен. *Український педагогічний журнал*, 2, 89–98.

Починкова, М. М. (2019). Дефініція "критичне мислення" в науковому педагогічному дискурсі. *Освіта та педагогічна наука*, 1(170), 37–48. Взято з [https://doi.org/10.12958/2227-2747-2019-1\(170\)-37-48](https://doi.org/10.12958/2227-2747-2019-1(170)-37-48)

Рубинштейн, С. Л. (2002). Основы общей психологии. Питер.

Словник української мови. А. А.

Бурячок, П. П. Доценко. (Ред.). І-М (т. 4, с. 351). Київ: Наукова думка.

Скоморовська, Н. Б. (2016). Розвиток критичного мислення старшокласників на уроках української літератури. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, Київ.

Сухомлинський, В. О. (1976). Духовний світ школяра. Т. 1. *Вибрані твори*. Київ: Радянська школа.

Соломенко, А. О. (2016). Деякі засоби розвитку критичного мислення студентів-фізиків. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 9 (2), 205–212.

Терно, С. О. (2016). Критичне мислення: динаміка та сфера застосування. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 46, 310–315.

Терно, С.О. (2013). Критичне мислення – середньовічна відсталість? *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 37, 301–306.

Терно, С. О. (2012). Світ критичного мислення: образ та мімікрія. *Історія в сучасній школі*, 7–8, 27–39.

Тихомиров, О. К. (2002). Психологія мислення. Москва: Академія.

Тягло, А. В. (2013). "Наука рассуждать" в "быстром мире". *Философские науки*, 3, 129–136.

Халперн, Д. (2000). Психологія критичного мислення. СПб.: Питер Паблішинг.

Харлампєва, Т. В. (2009). Формирование критического мышления студентов вуза как средства их защиты от негативных информационных воздействий в профессиональной деятельности. (Автореф. дисс. канд. пед. наук). Уральский государственный университет, Челябинск.

Хачумян, Т. І. (2005). Формування критичного мислення студентів вищих навчальних закладів засобами інформаційних технологій. (Дис. канд. пед. наук). Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Харків.

Чаплак, Я. В., Солійчук, І. І. (2011). Роль критичного мислення у творчих

пошуках особистості: літературний огляд. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія"*, 17, 374–386.

REFERENCES

Paul, R. W. (1990). *Critical Thinking: What Every Person Needs to Survive in a Rapidly Changing World*. Rohnert Park, CA: Center for Critical Thinking and Moral Critique, Sonoma State Univ. Retrieved from <https://evolkov.net/critic.think/Paul.R/index.html>.

Barbinova, A. V. (2018). Krytychne myslennja – zaporuka uspikhu pedagoghichnoji dijalnosti (Critical thinking is the key to the success of pedagogical activity). *Vytoky pedagoghichnoji majsternosti*, 22, 13–17.

Djjuj, D. (1997). *Psyhologhyja y pedagoghyka myshlenyja*. (Psychology and pedagogy of thinking). Moskva: Sovershenstvo. Retrieved from http://pedlib.ru/Books/2/0136/2_0136-12.shtml#book_page_top.

Klak, V. O. (2019). Teoretychnyj analiz zagalnoji systemy rozumovykh dij ta operacij myslennja (Theoretical analysis of the general system of mental actions and operations of thinking). *Teoretychni i prykladni problemy psyhologhiji*, 2, 182–194.

Kluster, D. Chto takoe krytycheskoe myshlenye? (What is critical thinking?). Retrieved from <http://testolog.narod.ru/Other15.html>.

Kremenj, V. Gh. (Red.). (2017). *Krytychne myslennja: osvita, tvorchistj, cinnosti: monoghrafija* (Critical thinking: education, creativity, values: monograph). Kyiv: Instytut obdarovanoji dytyny NAPN Ukrajinjy.

Lyndsej, Gh., Khall, K. S., Tompson, R. F. *Tvorcheskoe y krytycheskoe myshlenye* (Creative and critical thinking). Retrieved from <https://www.psychology-online.net/articles/doc-73.html>.

Lipman, M. (2005). *Krytychne myslennja: chym vono mozhe buty?* (Critical thinking: what can it be?). *Postmetodyka*, 2 (60), 33–41.

Lypman, M. (1996). *Fylosofyja dlja detej: Refleksyvnaja modelj praktyky obrazovanyja* (Philosophy for children:

A reflective model of educational practice). Moskva: YFRAN.

Matjushkyn, A. M. (2003). *Myshlenye, obuchenye, tvorchestvo* (Thinking, learning, creativity). Moskva: Yzdatelstvo Moskovskogo psikhologho-socyaljnogho ynstitutu; Voronezh: Yzdatelstvo NPO "MODEK".

Noelj-Cyghuljskaja, T. F. (2000). *O krytycheskom myshleny*. (About critical thinking). Retrieved from https://www.studmed.ru/noel-cigulskaya-tfo-kriticheskomyshlenii_bfd773b7fe1.html

Ovdijchuk, V. A. (2020). *Filosofsjki osnovy ponjattja krytychnogho myslennja* (Philosophical foundations of the concept of critical thinking). *Nova pedagoghichna dumka*, 4(104), 118–120. Retrieved from <https://doi.org/10.37026/2520-6427-2020-104-4-118-120>

Pometun, O. I. (2018). *Krytychne myslennja jak pedagoghichnyj fenomen* (Critical thinking as a pedagogical phenomenon). *Ukrajinskyj pedagoghichnyj zhurnal*, 2, 89–98.

Pochynkova, M. M. (2019). *Definicija "krytychne myslennja" v naukovomu pedagoghichnomu diskursi*. (The definition "critical thinking" in scientific pedagogical discourse). *Osvita ta pedagoghichna nauka*, 1(170), 37–48. Retrieved from [https://doi.org/10.12958/2227-2747-2019-1\(170\)-37-48](https://doi.org/10.12958/2227-2747-2019-1(170)-37-48)

Rubynshtejn, S. L. (2002). *Osnovy obshhej psikhologhyi* (Fundamentals of general psychology). Pyter.

Slovyk ukrajinskoji movy (Dictionary of the Ukrainian language). A. A. Burjachok, P. P. Docenko. (Red.). I-M(t. 4, s. 351). Kyiv: Naukova dumka.

Skomorovsjka, N. B. (2016).

Rozvytok krytychnogho myslennja starshoklasnykiv na urokakh ukrajinskoji literatury. (Avtoref. dys. kand. ped. nauk). (Development of critical thinking of high school students in lessons of Ukrainian literature). Nacionaljnyj pedagoghichnyj universytet im. M. P. Draghomanova, Kyiv.

Sukhomlynskyj, V. O. (1976). *Dukhovnyj svit shkoljara: T. 1*. (The spiritual world of the student: Vol.1). *Iybrani tvory*. Kyiv: Radjansjka shkola.

Solomenko, A. O. (2016). *Dejaki zasoby rozvytku krytychnogho myslennja studentiv-fizykiv* (Some means of developing critical thinking of physics students). *Naukovi zapysky Kirovohradsjkogho derzhavnogho pedagoghichnogho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka*. Kirovohrad: RVV KDPU im. V. Vynnychenka, 9(2), 205–212.

Terno, S. O. (2016). *Krytychne myslennja: dynamika ta sfera zastosuvannja* (Critical thinking: dynamics and scope). *Naukovi praci istorychnogho fakuljtetu Zaporizjkogho nacionaljnogho universytetu*, 46, 310–315.

Terno, S. O. (2013). *Krytychne myslennja - serednjovichna vidstalistj?* (Critical thinking – medieval backwardness?). *Naukovi praci istorychnogho fakuljtetu Zaporizjkogho nacionaljnogho universytetu*, 37, 301–306.

Terno, S. O. (2012). *Svit krytychnogho myslennja: obraz ta mimikrija* (The world of critical thinking: image and mimicry). *Istorija v suchasnij shkoli*, 7–8, 27–39.

Tykhomyrov, O. K. (2002). *Psikhologhyja myshlenija* (Psychology of thinking: A textbook for

students of higher education). Moskva: Yzdateljskyj centr "Akademyja".

Tjaghlo, A. V. (2013). *"Nauka rassuzhdatj" v "bystrom myre"* (The science of "reasoning" in the "fast world"). *Fylosofskye nauky*, 3, 129–136.

Khalpern, D. (2000). *Psikhologhyja krytycheskogho myshlenija* (Psychology of critical thinking). SPb.: Pyter Pablyshyngh.

Kharlampj'eva, T. V. (2009). *Formyrovanye krytycheskogho myshlenija studentov vuza kak sredstva ykh zashhyty ot neghatyvnykh ynformacyonnykh vozdejstvuj v professyjnoj dejateljnosti* (Avtoref. dys. kand. ped. nauk). (Formation of critical thinking of university students as a means of their protection from negative information influences in professional activity). *Uraljskyj ghosudarstvennyj unyversytet*. Cheljabynsk.

Khachumjan, T. I. (2005). *Formuvannja krytychnogho myslennja studentiv vyshhykh navchalnykh zakladiv zasobamy informacijnykh tekhnologhij* (Dys. kand. ped. nauk) (Formation of critical thinking of students of higher educational institutions by means of information technologies). *Kharkivskyj nacionaljnyj pedagoghichnyj universytet imeni Gh. S. Skovorody*, Kharkiv.

Chaplak, Ja. V., Solijchuk, I. I. (2011). *Rolj krytychnogho myslennja u tvorchykh poshukakh osobystosti: literaturnyj oghljad* (The role of critical thinking in the creative search for personality: a literary review). *Naukovi zapysky Nacionaljnogho universytetu "Ostrozjka akademija"*. 17, 374–386.

Стаття надійшла 17.05.2021 р.